

Έφηβική ταυτότητα και θρησκευτικότητα

π. Βασιλείου Θερμού

Είναι γνωστό και έχει γίνει αντικείμενο πολλής συζητήσεως τό φαινόμενο τής συγχύσεως τοῦ ἐφήβου ὅταν αὐτός καλεῖται νά δώσει ἀπαντήσεις σέ ἐρωτήματα τοῦ τύπου "ποιός εἶμαι;" ἢ "τί θέλω νά εἶμαι;" Τά ἐρωτήματα αὐτά δέν τίθενται μόνο μέ ἀφορμή ἐξωτερικά γεγονότα καί προκλήσεις, ἀλλά συνιστοῦν ἕναν σταθερό ἐσωτερικό καμβά πάνω στόν ὁποῖο συνυφαίνονται τό προσωπικό μέ τό συλλογικό, τό ψυχολογικό μέ τό ὑπαρξιακό. Εἰδικά αὐτή ἡ συνύφανση λειτουργεῖ συχνότερα ἀπό ὅσο νομίζουμε μέ ἀλληλοδανεισμό τῶν δύο μερῶν, ὥστε τό ἕνα νά ἐνεργεῖ ὡς πληρεξούσιος τοῦ ἄλλου. Ὁ ἔφηβος διαθέτει τό ἐπαχθές προνόμιο νά ζῆ στό μεταίχιμο τοῦ νοήματος, μιά κατάσταση πού διατρέχει ταυτόχρονα ὀλόκληρο τό φάσμα ἀπό τό ὀδυνηρό μέχρι τό δημιουργικό. Κατά τήν ἀναζήτηση ταυτότητας λοιπόν ὁ ἔφηβος θά βιώσει καί τόν ἀφόρητο τρόπο τῆς ἔλλειψης νοήματος καί τήν ὑπέροχη αἴσθηση δημιουργίας νέου νοήματος.

Ὅρίζουμε ὡς *ταυτότητα* τοῦ ἐγώ, σύμφωνα μέ τόν Erikson (1968), "τήν αἴσθηση μιᾶς συνέχειας στίς συνθετικές μεθόδους τοῦ ἐγώ, τοῦ τρόπου τῆς ἀτομικότητας κάποιου, ὅπως καί τήν αἴσθηση ὅτι αὐτός ὁ τρόπος ἀντιστοιχεῖ μέ τή σταθερότητα τοῦ νοήματος πού τό ἄτομο ἔχει γιά τούς σημαντικούς του ἄλλους". Συναφής καί εὐρύτερη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ταυτότητας ἑαυτοῦ, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τίς ἀναπαραστάσεις πού τό ὑποκείμενο διατηρεῖ γιά τόν ἑαυτό του καί γιά τούς ρόλους του.

Ὁ Marcia (1980), πού ἐπεξεργάστηκε περαιτέρω τή θεωρία τοῦ Erikson, γράφει: "Ταυτότητα εἶναι μιά ἐσωτερική, αὐτοκατασκευασμένη ὀργάνωση τῶν ἐνορμήσεων, τῶν ἱκανοτήτων, τῶν ἀντιλήψεων, καί τῆς ἀτομικῆς ἱστορίας. Ὅσο πῶ καλᾶ ἀνεπτυγμένη εἶναι αὐτή ἡ δομή, τόσο περισσότερο τά ἄτομα εἶναι ἐνήμερα τῆς μοναδικότητάς τους καί τῆς ὁμοιότητάς τους μέ τούς ἄλλους, καθῶς καί τῶν προτερημάτων καί ἀδυναμιῶν τους κατά τή ζωή τους μέσα στόν κόσμο. Ὅσο λιγώτερο ἀνεπτυγμένη εἶναι αὐτή ἡ δομή, τόσο περισσότερη σύγχυση διακατέχει τά ἄτομα γύρω ἀπό τή διαφορετικότητά τους, καί τόσο περισσότερο πρέπει νά στηρίζονται σέ ἐξωτερικές πηγές γιά νά ἀποτιμήσουν τόν ἑαυτό τους".

Εἶναι φανερό, συνεπῶς, ὅτι στό περιεχόμενο τῆς ἔννοιας τῆς ταυτότητας περιλαμβάνονται τά στοιχεῖα α) τῆς αὐτοσυνειδησίας καί αὐτεπίγνωσης, β) τῆς συνεκτικότητας στό ἐδῶ καί τώρα, γ) τῆς συνοχῆς μέσα στόν χρόνο. Τά στοιχεῖα αὐτά ἀνταποκρίνονται σέ 3 ἀντίστοιχες τάσεις τῆς ἐφηβείας: α) τήν ἀνάδυση τῆς αὐτοπαρατήρησης καί

ψυχολογικής σκέψης, β) τό ενδιαφέρον για τή σχέση μέ τόν άλλο, γ) τή γνωριμία μέ τήν αίσθηση τουῖ ιστορικοῖ χρόνου (σέ αντίθεση μέ τόν παιδικό μυθικό) καί τῆς μελλοντικῆς προοπτικῆς. Κατά τόν Blos (1962), "ὁ ἑαυτός προϋπάρχει τῆς ἐφηβείας, ἀλλά κατά τήν εἴσοδο στήν ἐνήλικη ζωή ἔχει διαμορφωθῆ ἡ ποιότητά του, ἡ σχετική σταθερότητά του, καί τό ἀποτέλεσμα πού αὐτά ἔχουν στήν ἀποτίμηση τοῖ ἑαυτοῖ καί στήν αίσθηση πραγματικότητας (reality testing). Ὑποκειμενικά, ὁ νέος αἰσθάνεται διαφορετικό πρόσωπο ὅταν ἔχει τελειώσει ἡ ἐφηβική ἀναταραχή".

Καί οἱ τρεῖς τάσεις πού προανέφερα ὠθοῖν πρὸς τόν ὑπαρξιακό καί ἰδεολογικό προβληματισμό καί αὐτός μέ τή σειρά του ἀποτελεῖ καίριο παράγοντα διαμόρφωσης ταυτότητας. Ἡ ἐκλογή συμβολικοῖ συστήματος καί ἡ ὑπαγωγή σέ αὐτό ἐξυπηρετεῖ ζωτικές ἀνάγκες τοῖ ἐφήβου ὅπως ἡ εὔρεση νοήματος καί ἀπάντησης στά μεγάλα ἐρωτήματα τῆς ζωῆς πού ἀνατέλλουν στήν ἡλικία αὐτή, ἡ ἐπίτευξη ἐσωτερικῆς σταθερότητας καί ἡ ἀπαλλαγή ἀπό τήν ἐφηβική ἀναστάτωση πού γεννᾷ τόν φόβο τῆς τρέλλας, ἡ κατάκτηση τοῖ ενδιαφέροντος για τόν ἄλλον καί ἡ διάθεση προσφορᾶς σέ αὐτόν, ἡ ἔνταξη σέ ὀμάδα καί σέ κοινούς σκοπούς. Αὐτή ἡ ἐσωτερική πίεση για λύσεις, πού μπορεῖ νά διεγείρει τρομακτικό ἄγχος, ἐξηγεῖ γιατί μερικές φορές ὁ ἔφηβος βιάζεται νά υἱοθετήσῃ θρησκευτική πίστη ἢ κάποια ἰδεολογία, δίνοντας σπασμωδικές ψευδολύσεις, μέ ἄλλα λόγια υἱοθετώντας τό δόγμα "σταθερότητα μέ κάθε τίμημα". Μιά τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση λαμβάνει χώρα στό φαινόμενο πού ὁ Winnicott (1960) ὀνόμασε "ψευδῆ ἑαυτό" ἢ στό "πρόωρο κλείσιμο ταυτότητας" πού περιγράφει ὁ Burch (1985), ὁ ὀποῖος μάλιστα γράφει χαρακτηριστικά: "(αὐτοῖ οἱ ἔφηβοι) βρίσκονται κλειδωμένοι μέσα στήν ταυτότητά τους καί ἀντιστέκονται σθεναρά στίς προσπάθειες τῶν ἄλλων νά τους ἀλλάξουν". Στό ἀντίθετο ἄκρο ἀπό τήν ψευδοώριμη καί δύσκαμπτη ταυτότητα, ἡ ὀποία ἐνδιαφέρεται κυρίως για τή σταθεροποίηση, βρίσκεται ὁ ἀποδιοργανωμένος ἔφηβος πού λογοδοτεῖ κατά βάσιν στίς ἐνορμήσεις του ἢ στά συναισθήματά του· αὐτός, ἂν ἐπιλέξει συμβολικό χῶρο, θά φροντίσει νά εἶναι τέτοιος πού νά καλύπτει τήν παθολογία τοῖ χαρακτήρα του καί ἔτσι νά νομιμοποιεῖ π.χ. τόν φόβο του, τήν παράνοιά του, τήν ἐπιθετικότητά του κ.τ.λ., δηλαδή θά κινηθῆ πρὸς ἀκραῖες πολιτικές ἢ θρησκευτικές ὀμάδες.

Ἀφορμῶμενος ἀπό τό 5ο δίπολο τοῖ Erikson (1959) "ἐπίτευξη ταυτότητας vs. διάχυση ταυτότητας" ὁ Marcia (1964) ξεχώρισε δύο ἀντίθετες δυνάμεις ὡς κινητήριες τῆς προσπάθειας για σχηματισμό ταυτότητας: τήν *ἐξερεύνηση* καί τήν *δέσμευση*. Ἡ πρώτη ἀνοίγεται, ἡ

δεύτερη παγιώνει. Έτσι, ανάλογα με την εξέλιξη και διαπλοκή τους διαμορφώνονται οι έξι 4 έκβάσεις σχηματισμού ταυτότητας:

α) *Έπίτευξη ταυτότητας*: Τό υποκείμενο έχει περάσει από περίοδο κρίσης και κατέληξε σε απόφαση ή ιδεολογία. Η κατάσταση θεωρείται ώριμη· είναι σε θέση να αντέξει απότομες αλλαγές του περιβάλλοντος ή απροσδόκητες υποχρεώσεις, καθώς και να συνάψει στερεές κοινωνικές σχέσεις και δεσμεύσεις.

β) *Πρόωρο κλείσιμο (foreclosure)*: Ο νέος φαίνεται να έχει καταλήξει σε απόφασεις ή σε ιδεολογία, χωρίς να έχει περάσει από περίοδο κρίσης. Οι επιλογές του συμπίπτουν σε πολλά με εκείνες των γονέων του ή των υποκαταστάτων τους και δεν τους άμφισβητεί ουσιαστικά. Συνήθως χαρακτηρίζεται από δυσκαμψία. "Αν βρεθεί σε περιβάλλον όπου δεν λειτουργούν οι γονεϊκές αξίες "χάνεται".

γ) *Συνθήκη συγκρούσεως (moratorium)*: Έδω βιώνεται ή κρίση, ενώ οι απόφασεις και οι παραδοχές είναι αβέβαιες και συγκρουσιακές. Μερικοί έφηβοι περνούν ολόκληρη την έφηβεία τους, αλλά και αρκετά χρόνια ενήλικης ζωής, υπό καθεστώς κρίσης και σύγκρουσης.

δ) *Σύγχυση (diffusion) ταυτότητας*: Έδω έχουμε αποδιοργάνωση της σκέψης, άσταθεϊς και έγωκεντρικές αντικειμενοτρόπες σχέσεις, χαλαρά όρια του έγώ, αντιφάσεις και έλλειψη συνέπειας, παρορμητικότητα, δυσκολία λήψης μεσοπρόθεσμων απόφασεων. Ο έφηβος υπόκειται σε άνοικτη παθολογία, ή όποια ένδέχεται να συνεχισθί και στην ενήλικη ζωή ως σοβαρή χαρακτηρολογική διαταραχή.

Συχνά ή *άντιδραστικότητα* λειτουργεί ως κύριος μοχλός σχηματισμού ταυτότητας. Όπως τονίζει ο Fuller (1988), "ή έπαναστατικότητα των έφήβων συχνά εκφράζεται ως απόρριψη της θρησκευτικής πίστης των γονέων τους. Άλλοι μπορεί να ανταποκριθούν στα ψυχολογικά αίτήματα του σχηματισμού ταυτότητας έντασσόμενοι σε μία θρησκευτική όμολογία ή σέκτα έντελώς διαφορετική από εκείνη των γονέων τους, ενώ άλλοι μπορεί να έπιβεβαιώσουν τή θρησκεία των γονέων τους με ιδιαίτερα φανατικό τρόπο... Η άμφιβολία δεν είναι έχθρός της θρησκευτικής πίστης, αλλά συχνά ο μεγαλύτερος σύμμαχος της, δεδομένου ότι έπωάζει την προσωπική και στοχαστική πίστη". Είναι ή δίψα για προσωπικό νόημα πού γεννά τήν άντιδραστικότητα, άφοϋ πολλοί έφηβοι μέσα τους έχουν άποδεχθί τίς ύπαρξιακές έπιλογές των γονέων τους και έπιθυμούν να τίς συνεχίσουν, αλλά μή έχοντας όλοκληρώσει τήν δεύτερη άτομικοποίηση (κατά Blos) άδυνατούν να τό πράξουν ώστε να μή δεχθούν ναρκισσιστικό πλήγμα άισθανόμενοι έξαρτημένα παιδιά και ύποκύπτοντας στό άλλοτε παραλυτικό και

άλλοτε φοβογόνο άγχος τής παθητικότητας. Ή ταυτότητα εΐναι ώριμη σέ όσο βαθμό έχει φιλοτεχνηθΐ από τόν ΐδιο τόν ΐφηβο, στό μέτρο πού αισθάνεται έγκατεστημένος μέσα της. Στά πλαίσια τής αντίδραστικότητας, βέβαια, μπορούμε νά παρατηρήσουμε καί τό αντίθετο φαινόμενο: έφήβους πού προστρέχουν στήν θρησκευτικότητα σέ πεΐσμα τών έναντίων συνθηκών τής οίκογένειας, χωρίς νά έχει πάντα διάρκεια άκριβώς γι' αυτό τό λόγο.

Ένα ένδιαφέρον ζήτημα γιά μένα παραμένει τό έρώτημα γιατί ή θέση τών συμβολικών χώρων, μεταξύ τών όποιων καί οι θρησκευτικοί, δέν ύπΐρξε μέχρι τώρα αυτή πού τούς άρμόζει μέσα στήν ψυχολογική καί ψυχιατρική έπιστημονική κοινότητα. Ό Blos (1972) διαπιστώνει πώς "ή ψυχαναλυτική βιβλιογραφία ξεχειλίζει από μελέτες τουΐ ύπερεγώ, ένώ αντίθετα, οι διερευνήσεις τουΐ ιδεώδους τουΐ έγώ εΐναι μάλλον σπάνιες". Ίσως σέ καιρούς ύπερβολικής αύτοπεποίθησης τών ψυχολογικών θεωριών νά προεξοφλήθηκε πώς ή σχέση τους μέ τόν κόσμο τών συμβολικών συστημάτων εΐναι μονομερής, ότι μόνο ό ψυχισμός έπηρεάζει τόν κόσμο τών άπόψεων καί ποτέ τό αντίστροφο. Αυτό φυσικά πρό πολλοΐ δέν θεωρεΐται σωστό, εΐτε τό προσεγγΐσει κανείς από τήν πλευρά τής θεωρίας τής γλώσσας, σύμφωνα μέ τήν όποία ή γλώσσα τουΐ συμβολικοΐ συστήματος διαμορφώνει σέ άξιοπρόσεκτο βαθμό τόν ψυχισμό, εΐτε τό δεΐ από τήν πλευρά τής νευροφυσιολογίας κατά τήν όποία οι συμβολικές έμπειρίες καί παραστάσεις ύπεισέρχονται στήν διαμόρφωση τουΐ έγκεφαλικοΐ φλοιοΐ καί τής βιολογικά νοούμενης μνήμης.

Ή σημασία ειδικώτερα τής θρησκευτικότητας στόν σχηματισμό ταυτότητας άποτελεΐ άκόμη πιό παραμελημένο γιά τήν βιβλιογραφία ζήτημα. Ένΐ συναντοΐμε άρκετές έμπειρικές έρευνες πάνω στήν ψυχολογία τής θρησκευτικότητας, οι όποιες άσχολοΐνται κυρίως μέ διαστάσεις τής προσωπικότητας καί τής συμπεριφορᾶς, παρατηροΐμε όμως πώς ή ψυχανάλυση, ή ψυχολογία τουΐ έγώ, καί ή ψυχολογία τών άντικειμενοτρόπων σχέσεων έλάχιστη προσοχή άπέδωσαν καί άποδίδουν στό θρησκευτικό βίωμα καί στήν θρησκευτική πράξη. Στήν καλύτερη περίπτωση γίνονται άποδεκτά ως μορφή μετουσίωσης, στήν χειρότερη περίπτωση άπαξιώνονται ως άμυντικές διαδικασίες μέσα στά πλαίσια τής κλασικής φροΐδικής έρμηνείας τής θρησκευτικότητας· μάλλον τό κριτήριο συνδέεται μέ τίς ύποκειμενικές ύπαρξιακές έπιλογές τουΐ κλινικοΐ. Προκειμένου δέ ειδικά περί τής έφηβείας, εΐναι πολύ συχνό τό φαινόμενο, γιά άκαθόριστους καί μάλλον άντιμεταβιβαστικούς λόγους, όταν οι κλινικοί συναντοΐν τήν θρησκευτικότητα νά τείνουν άκόμη πιό εύκολα νά τήν ύποθέτουν έξ

ορισμοῦ δοτή, προϊόν αὐταρχικῆς ἀγωγῆς καί δῆθεν ξένη πρὸς τὸν πραγματικό ψυχικό κόσμο τοῦ ἐφήβου.

Ἀλλά εἴτε ἀπὸ τὴν πλευρά τῆς φιλοσοφίας τὸ δεῖ κάποιος, εἴτε ἀπὸ τὴν πλευρά τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας, εἴτε ἀπὸ τὴν πλευρά τῆς λογοτεχνίας καί τῆς τέχνης, ἡ θρησκευτικότητα ἀποτελεῖ σταθερό συστατικό τῶν ἀνθρώπινων ἀναζητήσεων (ἀκόμη καί ὅταν αὐτό δέν ἀναγνωρίζεται).¹ Μέρος αὐτοῦ πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε εὐρύτερα "συμβολικά συστήματα", συνιστᾷ δείκτη τοῦ υπαρξιακοῦ προβληματισμοῦ, αἴτιο καί ἀποτέλεσμα ταυτόχρονα τῆς ἠθικῆς διαμόρφωσης. Προσωπικά θά τῆς ἀπέδιδα τὴν ιδιότητα ἐνός ἀπὸ τοὺς "ὀργανωτές" τῆς ψυχικῆς ἀνάπτυξης (μία ἔννοια πού προέρχεται ἀπὸ τὴ βιολογία), μέ τὴ σημασία τῆς κρίσιμης ἐκείνης δομῆς γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκλύονται νέες δημιουργικὲς διαδικασίες.

Μέ τὸ δυναμικό καί τὴν προοπτικὴ τοῦ ὀργανωτῆ ἡ θρησκευτικότητα διαθέτει τὴν δυνατότητα νά λειτουργήσῃ ὡς πρόκριμα τῆς ἐν γένει ψυχικῆς ἐξέλιξης. Μία ὑγιῆς θρησκευτικότητα καί ἀντίστοιχη ἀγωγή ὁδηγεῖ σὲ ὑγιέστερες διαπροσωπικὲς σχέσεις, καλλιέργεια ἰδανικῶν καί ἀλτρουϊσμοῦ στό νέο, αὔξηση τῆς δημιουργικότητας, μείωση τῆς ἐγωκεντρικότητας καί τῆς ναρκισσιτικῆς ἀγάπης. "Ὅπως μᾶς θυμίζει ὁ Blos (1972) "ὅ,τι κι ἂν καταφέρει ὁ ἄνθρωπος ἡ ἀτέλεια παραμένει μόνιμο συστατικό τῶν προσπαθειῶν του, χωρὶς αὐτό νά τὸν ἐμποδίζει νά τίς ἀνανεώνει. Ἀντίθετα, οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ ὑπερεγῶ μποροῦν νά ἰκανοποιηθοῦν. Τὸ ὑπερεγῶ εἶναι παράγοντας ἀπαγόρευσης, τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγῶ εἶναι παράγοντας ἔμπνευσης". Μόλις πού χρειάζεται νά τονισθῇ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἔμπνευση σὲ μιὰ ἐποχὴ κατακερματισμοῦ τοῦ νοήματος καί ἀξιακῆς λιμοκτονίας.

(Ὁ Allport (1950) εἶχε διαμορφώσει κριτήρια γιὰ τὴν ὄριμη θρησκευτικότητα. Αὐτὴ θά πρέπει νά εἶναι "α) ἐπαρκῶς διαφοροποιημένη, δηλαδή εὐέλικτη καί ρεαλιστικὴ, ἀντίθετη μέ τὴν τύπου ὄλα-ἢ-τίποτα ἀνώριμη πίστη, β) δυναμικὴ, δηλαδή νά μὴν καταλήγει σὲ παθητικότητα, γ) δημιουργό συνεποῦς ἠθικῆς, δ) ἐνοποιητικὴ καί ἀνεκτικὴ, ε) ἀνοικτὴ στό καινούργιο".² Ὁ Shelton (1989) μιᾶ γιὰ ἀνάδυση τῆς "ἠθικῆς ταυτότητας" ὅταν ἡ κατανόηση τοῦ ἐρωτήματος "ποιός εἶμαι;" συνδέεται πλέον ἀξεχώριστα μέ τίς ἠθικὲς ἀξίες. Χωρὶς αὐτὴ τὴν ἐνότητα καί συνέπεια ἀναπτύσσεται μιὰ ἀσυμφωνία μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἑαυτοῦ καί ὁ ἔφηβος βιώνει

¹ Τὰ συνθήματα τῶν ὀπαδῶν τοῦ τύπου "ἡ ΑΕΚ εἶναι θρησκεία" δέν ὑποδηλώνουν ἐξύψωση τῆς ὀμάδας ἀλλὰ τῆς θρησκείας.

² Ὁ Fuller θεωρεῖ ὅτι τὰ κριτήρια τοῦ Allport ἀναφέρονται στό ἰδεολογικό μέρος τῆς θρησκείας παραβλέποντας τὴ διάσταση τῆς ἐμπειρίας.

άλλοτριώση. Σέ αυτή τήν περίπτωση, δηλαδή όταν ή ταυτότητα δέν έχει άποκτήσει καί τήν ήθική της διάσταση, άκόμη καί άν ή συμπεριφορά τοῦ έφήβου χαρακτηρίζεται από ήθική συνέπεια, όμως ή ήθική του παραμένει έπιφανειακή καί μή έσωτερικευμένη, συγκρουσιακή καί όχι γνήσια, πηγή δυσφορίας καί όχι δημιουργική.)

Ο Fowler (1995) έπισημαίνει πώς "τό πέραςμα στήν έξατομικευμένη-στοχαστική (individuative-reflective) θρησκευτική πίστη κατά τό τέλος τής έφηβείας είναι ιδιαίτερα κρίσιμο διότι μέ αυτή τή μετάβαση τό υποκείμενο αρχίζει νά παίρνει στά σοβαρά τό βάρος τής ευθύνης γιά τίς δεσμεύσεις του, τίς άντιλήψεις του, τίς στάσεις του, καί τόν τρόπο ζωής του. Κατά τήν πορεία του αυτή τό πρόσωπο άντιμετωπίζει άναπόφευκτες έντάσεις... Τό στάδιο αυτό χαρακτηριστικά μεταφράζει τά σύμβολα σέ έννοιολογικά νοήματα καί ύπ' αυτή τή έννοια είναι άπομυθοποιητικό. Η δύναμη αυτού τοῦ σταδίου βρίσκεται στήν ικανότητα γιά κριτική σκέψη άπέναντι στον έαυτό καί στήν ιδεολογία. Οι κίνδυνοί του έλλοχεύουν μέσα στή δύναμή του: υπερβολική έμπιστοσύνη στή συνειδητή διάνοια καί στήν κριτική σκέψη, καθώς καί ένα είδος δεύτερου ναρκισσισμού κατά τό όποιο ό έαυτός υπεραφομοιώνει τήν "πραγματικότητα" καί τίς προοπτικές τών άλλων μέσα στή δική του όψη τοῦ κόσμου".

Δανειζόμενοι όρους τοῦ Lacan (ό όποιος παρεμπιπτόντως έπεφύλαξε ιδιαίτερα σημαντική θέση στό ιδεώδες τοῦ έγώ), μέ μία ύγιή θρησκευτικότητα καθίσταται σαφέστερη ή *διάκριση τοῦ ιδεώδους τοῦ έγώ από τό ιδανικό έγώ* έτσι ώστε νά ενισχυθῆ τό πρώτο καί νά άτονήσει τό δεύτερο. Έτσι ευοδώνεται ή *έδραίωση στό συμβολικό* καί περιορίζεται ή άνεξέλεγκτη έπιρροή τοῦ φαντασιακοῦ. Μέ τόν τρόπο αυτό τό υποκείμενο άπομακρύνεται από τήν επικράτεια τής ψύχωσης καί τής διαστροφής, *βελτιώνει τήν ικανότητα γιά μεταφορά καί μετωνυμία* (άρα καί γιά *έρμηνεία*, προϋπόθεση πολύτιμη γιά μία ώριμη θρησκευτικότητα)³, καί διοχετεύει τό δυναμικό τοῦ ναρκισσισμού στήν έκπλήρωση ιδανικῶν αγάπης καί αυταπάρησης.

Αντίθετα, *μία νοσηρή θρησκευτικότητα παρεμποδίζει τήν ψυχική ανάπτυξη καί ένδέχεται νά μετατραπῆ σέ μέρος τής παθολογίας της*. Πουριτανική σχέση μέ τό σώμα, δημιουργία παθολογικῶν ένοχῶν καί μετατροπή τους σέ μοχλό χειρισμοῦ τοῦ έφήβου, άυταρχική άγωγή καί άσκηση καταστολής, ύποκρισία καί φαρισαϊκή αΐσθηση ήθικής υπεροχής, σχέση μέ τό Θεό τύπου φόβου ή συναλλαγής, μισαλλόδοξη καί κυριαρχική σχέση μέ τόν συνάνθρωπο, παρανοειδής σχέση μέ τούς

³Άς αναλογισθοῦμε μόνο ότι ό φονταμενταλισμός διακρίνεται γιά τήν άνικανότητα έρμηνείας, άποτελώντας έτσι τήν "ψύχωση" τής θρησκείας.

"έκτός" τῆς θρησκευτικῆς ομάδας, καλλιέργεια ἐξάρτησης ἀπό τόν ἐξιδανικευμένο ἡγέτη καί ἄντληση παντοδυναμίας ἀπό τή φαντασική συγχώνευση μαζί του κ.π.ἄ., μποροῦν νά ταλαιπωρήσουν τόν ἔφηβο εἴτε μέσα στό κύριο σῶμα τῶν mainline θρησκειῶν, εἴτε (τό συνηθέστερο) σέ θρησκευτικές ομάδες καταστροφικοῦ καί ἐκμεταλλευτικοῦ χαρακτήρα (cults).

"Ὅπως λέγει ὁ Kernberg (1988), "πρακτικά ὅλοι οἱ ἔφηβοι μέ μακρόχρονη θητεία σέ θρησκευτικές σέκτες, τούς ὁποίους εἶχα τήν εὐκαιρία νά ἐξετάσω, παρουσίαζαν βαριά εἶδη χαρακτηρολογικῆς παθολογίας". Γιά νά προσθέσει ἀκόμη (καί αὐτό μᾶς ξαναφέρνει τή σημασία ὅσων εἶπε ὁ κ. Π.) ὅτι "ἀνικανότητα νά δεσμευθῆ κάποιος σέ ὁποιοδήποτε σύστημα ἀξιῶν πού ἐκτείνεται πέρα ἀπό τίς ἀνάγκες πού ὑπηρετοῦν τόν ἑαυτό, εἶναι ἔνδειξη βαρεῖᾶς ναρκισσιστικῆς παθολογίας".

Μερικοί ἀπό τούς ἐφήβους καί νέους πού δοκίμασαν τήν ἐμπειρία κάποιας τέτοιας σέκτας καί κατάφεραν νά ἀποδεσμευθοῦν, προσερχόμενοι στή Χριστιανική Ἐκκλησία μεταφέρουν καί ἐκεῖ τίς ἴδιες καταστροφικές καί ἐκμεταλλευτικές προσδοκίες, ἐλπίζοντας τουλάχιστον νά εἶναι λιγώτερο ὀδυνηρές. Συνήθως πρόκειται γιά ἐφήβους, εἴτε σοβαρά ἐξαρτητικούς, εἴτε μεθοριακοῦς χαμηλῆς ἀπαρτίωσης, εἴτε ὑστερικούς, εἴτε μέ σαδομαζοχιστική παθολογία. Πολύ συχνά δέν ἀντέχουν τήν ὑγιέστερη θρησκευτικότητα πού τούς προσφέρεται, καί φυσικά τήν συνοδεύουσα ἐλευθερία (βλέπε Μεγάλο Ἱεροεξεταστή), γι' αὐτό καί ἐνδέχεται νά καταλήγουν σέ ἀένανες θρησκευτικές μεταστροφές, περιφερόμενοι ἀπό χῶρο σέ χῶρο μέχρι νά μπορέσουν νά βροῦν τήν ἱκανοποίηση πού ὁ καθένας ζητᾶ νά ταιριάζει μέ τήν ἀτομική του ἐργονομία.⁴

"Ἐνα κεφάλαιο πού χρειάζεται νά ἀπασχολήσει ὅλους ὅσοι ἐργάζονται μέ ἐφήβους καί νέους, εἶναι ἡ θεραπευτική συμπαράσταση σέ ὅσους ἐξ αὐτῶν ἔχουν ἀπεμπλακῆ ἢ προσπαθοῦν νά ἀπεμπλακοῦν ἀπό σέκτες, κάτι στό ὁποῖο ἤδη συμμετέχουν ἐνεργά ἡ ψυχιατρική καί ἡ ψυχολογική κοινότητα στήν Δυτική Εὐρώπη καί στή Βόρεια Ἀμερική. Ἐκεῖνο πού παρατηρεῖ τότε συχνά κανεῖς ὡς λεπτό εὐρημα, κατάλοιπο τῆς προηγούμενης τραυματικῆς "θητείας", εἶναι συνέχιση τῶν ἐξαρτητικῶν τάσεων στό νέο πλαίσιο, ἔμφαση στήν "πνευματικότητα"

⁴ "Ὅταν δέν ἀντέχουν τή χειραφέτηση καί τήν εὐθύνη μπορεῖ νά παραδώσουν τυφλά τόν ἑαυτό τους σέ θρησκευτικούς ἡγέτες... Ἀκόμη καί ἂν τούς προσφέρονται εὐκαιρίες ὑγιοῦς βοήθειας μέσα στήν Ἐκκλησία, αὐτοί ἐνδέχεται νά προτιμήσουν θρησκευτικές σέκτες πού παρέχουν ἀπόλυτες ἀπαντήσεις καί ἐπιβλητική δομή" (Markstrom-Adams, 1992).

ως ψυχολογική έμπειρία καί ὄχι ως πράξη αγάπης, ὅπως καί μία ὑπερσυντηρητικότητα καί αὐστηρότητα στά πλαίσια, εἴτε δυσκαμψίας τῆς προσωπικότητας καί συνεπῶς τοῦ φόβου ὅτι μέ τήν παραμικρή εὐελιξία θά παλινδρομήσουν στήν προηγούμενη ζωή, εἴτε ὑπερβολικῆς ἐνοχῆς γι' αὐτήν ἀκριβῶς τή ζωή.

Οἱ σέκτες γίνονται δημοφιλεῖς σέ κάποιους ἐφήβους διότι παρέχουν βραχυπρόθεσμα ὀφέλη. "Ὅπως γράφει ὁ Kernberg (1988), "Ὅμάδες μέ ὀλοκληρωτικές ἰδεολογίες διατηροῦν στενό ἔλεγχο πάνω στήν ἔκφραση τῆς πρωτόγονης ἐπιθετικότητας. Πολλές θρησκευτικές σέκτες, γιά παράδειγμα, λειτουργοῦν ὡς προστατευτικά καταφύγια γιά ἐφήβους μέ σοβαρή διάχυση ταυτότητας, μεθοριακή ὀργάνωση προσωπικότητας, καί ἀνικανότητα νά διατηρήσουν σχέσεις εἴτε μέ μία μεγάλη κοινωνική ὀμάδα εἴτε καί μέ ἕνα πρόσωπο. Ἡ θρησκευτική σέκτα παρέχει ἐλέγχους στήν καθημερινή ζωή τοῦ ἀσθενοῦς, οἱ ὁποῖοι βελτιώνουν τίς λειτουργίες τοῦ ἐγῶ καί ἱκανοποιοῦν ἀνάγκες ἐξάρτησης καί ἐγγύτητας. Ἡ ἀνάγκη γιά αἴσθημα δύναμης καί σπουδαιότητας ἱκανοποιεῖται μέσα ἀπό τήν ταύτιση μέ τήν μεσσιανική ἀποστολή τῆς ὀμάδας... Ἡ συναισθηματική ἀσφάλεια πού παρέχει μία θρησκευτική σέκτα, ἡ προστασία της ἀπέναντι στήν ὀδυνηρή ἀποξένωση πού συνδέεται μέ τήν διάχυση ταυτότητας, καί ἡ ἄρνηση ἢ ὁ περιορισμός τῆς ἐπιθετικότητας, ἀποζημιώνουν μέ τό παραπάνω μερικούς ἐφήβους γιά ἐκεῖνα πού χάνουν ὡς πρός τήν προσωπική ἰδιωτικότητα, τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης, καί τήν ἱκανοποίηση πού προκύπτει ἀπό μία βαθειά σχέση αγάπης". Αὐτή ἡ βραχυπρόθεσμη ἀνακούφιση ἀποτελεῖ καί τήν παγίδα ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἐγκλωβίσει μόνιμα τό νέο καί τελικά νά τόν ἀποδιοργανώσει ἀκόμη περισσότερο, μέ κατάληξη εἴτε τήν ψύχωση εἴτε τήν αὐτοκτονία, ὅπως συχνά συμβαίνει στίς σέκτες χωρίς πάντα νά παίρνει δημοσιότητα.

Κλείνοντας θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω πῶς ἡ ἐφηβεία ἀποτελεῖ μία προνομιακή ἡλικία ὡς πρός τήν ἀνάδειξη τοῦ ὑπαρξιακοῦ προβληματισμοῦ καί γιά τόν λόγο αὐτό προσφέρεται ὡς σημαντική εὐκαιρία ὁ κλινικός νά ἐπανεξετάσει τίς δικές του ἀποκρυσταλλώσεις ἂν πραγματικά ἐπιθυμεῖ νά μήν παραμένει ἀδιάβροχος ἀπό τή δουλειά του. Τά ἐρεθίσματα πού ὁ προβληματισμός τοῦ ἐφήβου μᾶς παρέχει εἶναι ἐπαρκῶς ἰσχυρά ὥστε, στό βαθμό πού τό ἐπιθυμοῦμε, νά μᾶς βοηθήσουν νά διαφοροποιήσουμε τήν ὑγιᾶ ἀπό τή νοσηρή θρησκευτικότητα ἂν δέν τό ἔχουμε ἤδη κάνει, νά ἀμφισβητήσουμε δικές μας ὑπαρξιακές ψευδολύσεις, νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό ζημιογόνες προκαταλήψεις καί ἐπικίνδυνες στρατεύσεις. Πάνω ἀπ' ὅλα δέ νά βοηθήσουμε τόν ἔφηβο νά ὀλοκληρωθῆ ἐλεύθερα ἀξιοποιώντας τόν

ύπαρξιακό του δυναμικό τό όποίο συχνά εΐτε δέν γνωρίζει εΐτε τό συναντᾶ μεταμφιεσμένο πίσω άπό συμπτώματα. Για νά θυμηθοϋμε άλλωστε καί τόν Έλύτη: "Λάμπει μέσα μου έκεΐνο πού άγνοῶ, κι ώστόσο λάμπει".⁵

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

Allport Gordon *The individual and his religion*. Macmillan comp., New York, 1950.

Blos Peter *On adolescence a psychoanalytic interpretation*. The Free Press, New York, 1962, σ. 191-192.

Blos Peter *The function of the ego ideal in adolescence*. The Psychoanalytic Study of the Child, 1972, τ. 27, σ. 93-97.

Burch Charles "Identity foreclosure in early adolescence: a problem of narcissistic equilibrium". *Adolescent psychiatry*. The University of Chicago Press, vol. 12, 1985.

Erikson Erik *Identity, youth, and crisis*. Norton and comp., New York, 1968.

Erikson Erik *Identity and the life cycle*. Norton and comp., New York, 1959, 1980.

Fowler James *Stages of faith: the psychology of human development and the quest for meaning*. HarperSanFrancisco, 1995.

Fuller Robert *Religion and the life cycle*. Fortress press, Philadelphia, 1988.

Kernberg Otto "Identity, alienation, and ideology in adolescent group processes". *Fantasy, myth, and reality*, by Blum, Kramer, Richards, Richards (eds.). International University Press, Madison, Connecticut, 1988.

Marcia James *Determination and construct validity of ego identity status*. Doctoral dissertation, 1964.

Marcia James "Identity in adolescence". *Handbook of adolescent psychology*, by J. Adelson (ed.), New York: John Wiley, 1980.

Markstrom-Adams Carol "A consideration of intervening factors in adolescent identity formation". *Adolescent identity formation*, by Adams, Gullotta, Montemayor (eds.), Sage publications, 1992.

⁵ *Τά έλεγεία τής Όξώπετρας*, σ. 7.

Shelton Charles *Morality and the adolescent: a pastoral psychology approach*. Crossroad: New York, 1989.

Winnicott D. (1960) "Ego Distortion in terms of True and False Self", *The Maturation Processes and the Facilitating Environment*, London: Hogarth press, 1965

Περίληψη

Στην προσπάθεια για το σχηματισμό ταυτότητας στην εφηβεία χρησιμοποιούνται "οργανωτές" με στόχο την σταθεροποίηση. Πολύ συχνά πρόκειται για κάποιο από τα συμβολικά συστήματα (εθνικές ή κοινωνικές ιδεολογίες, πίστη, ένταξη). Στην παρουσίαση αυτή εξετάζεται η σημασία της θρησκευτικότητας του εφήβου για τον σχηματισμό ταυτότητας, θέμα μάλλον παραμελημένο στην ψυχολογική και ψυχαναλυτική βιβλιογραφία. Ακόμη και όταν διερευνάται, κατά κανόνα αντιμετωπίζεται κυρίως ως αμυντική διεργασία, με αποτέλεσμα να παραθεωρούνται ευεργετικές συνέπειες όπως η σημασία του ιδεώδους του εγώ, η ανάπτυξη γνήσιας ηθικής συνείδησης, η εδραίωση στον χώρο του συμβολικού, η κατάκτηση της ικανότητας για μη ναρκισσιστική αγάπη κ.ά. Ταυτόχρονα εξετάζεται και η αμφίσημη λειτουργία της εφηβικής θρησκευτικότητας, δοθέντος ότι τυχόν βεβιασμένες λύσεις στο ζήτημα της θρησκευτικότητας ενδέχεται να συγκαλύψουν παθολογίες στην οργάνωση του χαρακτήρα.